

muş yeganə türkdür". Milli müstəqillik dönəmində türk olmaq bəlkə o qədər də cəsarət tələb edən nəsnə deyildi. Amma sovet epoxası daxilində bu mövqenin özündə böyük millət sevdası, vətən fədailiyi ehtiva olunurdu. Həmin illərdə Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi çoxyönlü əməllər sırasını - həmin fədailiyin miqyasını bu böyük şəxsiyyətdən bəhs edən hamı etiraf etmişdi. Bütün fəaliyyəti boyu sərt və prinsipial mövqeyindən çəkinmədən xalqın tarixi və bədii yaddaşını qorumaq, onu dirçəltmək, inkişafını təmin etmək yolunu tutmaqla əslində, Heydər Əliyev sovet idealları uğrunda mübarizəyə çevirmişdir.

1978-ci ildə Heydər Əliyevin sayəsində dəyişdirilmiş Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Dövlət Himni əhəmiyyətli mövzulardandır. 1945-ci ildə Səməd Vurğun və Süleyman Rüstəmin müəllifliyiylə yaradılmış Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Dövlət Himninin sözlərinin müəllifləri cərgəsinə Hüseyn Arifin də qoşulmasıyla 1978-ci ildə yeni redaksiyada işlənildi. Stalinin adı Azərbaycan himnindən məhz 1978-ci ildə çıxarıldı. "Rəhbərimiz Stalindir - bizim həyat növrağımız" - misrası Azərbaycan himninin mətnindən Stalindən 25 il sonra məhz Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi illərdə çıxarıldı ki, bu da tarixi zərurəti idi. Təbiidir, əgər himnin sözlərində Stalinin adı keçirdisə, demək ki, himnimiz 1956-cı ildən, Stalinin şəxsiyyətə pərəstişi ifşa ediləndən sonra oxunmayıb. Stalinin adının

da qoyulmuş, lakin baxımsız qalmış abidələrinin ətrafı abadlaşdırıldı. 1982-ci ildə Mirzə Ələkbər Sabirin anadan olmasının 120 illiyi qeyd edildi. Əsərləri təkrar nəşr olundu. Bakıdakı küçələrin birinə şairin adı verildi. Böyük satirik şairin adını daşıyan Sabirabad rayonunda mədəni quruculuq işləri genişləndirildi.

MK bürosunun 1975-ci il 27 iyun tarixli iclasında görkəmli Azərbaycan şairi Səməd Vurğunun anadan olmasının 70 illiyinin keçirilməsi haqqında qərar qəbul olundu və uğurla, böyük təntənə ilə həyata keçirildi. Şairin şeirlərinə mahnılar bəstələndi, teatrlarda əsərləri daha çox oynanılmağa başlandı. Bakıda Səməd Vurğunun övladları yaşadığı mənzildən köçürülərək yeni mənzillə təmin edildikdən sonra şairin ev-muzeyi yaradıldı. 1976-cı ildə Bakıda və Moskvada böyük yubiley tədbirləri keçirildi. Heydər Əliyevin sədrliyi ilə büronun 1979-cu il 25 may tarixli iclasında Məhəmməd Hədinin 100, 1980-ci il oktyabr ayının 17-də Əliqulu Qəmküsarın 100, 1974-cü ildə Hüseyn Cavidin anadan olmasının 90 illiyi qeyd edildi və s. Bəli, yazıçı-dramaturq Hüseynbala Mirələmovun "İşığın izi ilə" tarixi-ədəbi essesinde qeyd edildiyi kimi, "Heydər Əliyev bütün onilliklər boyu gözlədiyi tarixi məqama doğru tərəddüdsüz, həm də inamla addımladı, ən başlıcası, həmin tarixi mərhələni hazırlayan müəlliflərdən biri kimi, vaxtın özü ilə hesablaşdı. O, SSRİ adlanan nəhəngin bətnində müstəqil Azərbaycanı yaratdı".

Heydər Əliyevin həmin dövr fəaliyyəti

rü idimi? Düşünmürəm. Poema 1958-ci ildə yazılmışdı. Heydər Əliyev bu zaman Dövlət Təhlükəsizliyi orqanlarında çalışırdı. Vəzifəsindən irəli gələn səlahiyyəti isə millətin milli-mənəvi dərdlərinin tərcümanı olmağa, onun ehtiva olunduğu məqamları qorumağa imkan verirdi. Onun çıxışlarında bu məqamlara aydın işarələr kifayət qədərdir: "Mən hələ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsində işləyən zaman Bəxtiyar Vahabzadənin həbs olunması məsələsi meydana çıxmışdı. "Gülüstan" poemasını yazmışdı. Ondən ötrü o zaman həbs etmək məsələsini qoymuşdular. O vaxt mən onu xilas etdim, qoymadım həbs olunsun. Nəinki qoymadım, onunla dəfələri söhbətlər apardım, öz məsləhətlərimi verdim. Belə bir insan o vaxtlar böyük fəlakət qarşısında idi. Nəyə görə? Heç bir cinayət yox idi. Ona görə ki, millətini sevirdi, millətin qayğıları haqqında yazılar, şeirlər yazırdı".

"Qırx ilin yeddi görüşü" əsərində yazıçı Mövlud Süleymanlı qeyd edir ki, "o zaman mənəm "Dəyirman" povestim təzə çıxmışdı. Əsər böyük səs-küyə səbəb oldu, Yazıçılar Birliyində povest ətrafında geniş müzakirə aparıb amansız tənqidlərə məruz qoydular. Daha sonra yazıçılar əsəri götürüb Heydər Əliyevin yanına gediblər. Heydər Əliyev soruşub ki, nə var bu əsərdə. Deyiblər ki, Sovet ideologiyasına zidd məqamlar var, hələ yoldaş Əliyev, altından xətt də çəkmisik, əsərdə 73 ədəd söyüş də yer alıb. Heydər Əliyev altından xətt çəkilmiş sözün birini oxuyub və gülərək deyib, baho, ona

Azadlığına addım-addım qovuşan ədəbi mühitin hamisi

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişinin birinci dövrü 14 iyuldan başlanır. Bu, həm də azadlıq, milli-mənəvi dəyər anlayışının bərpası və onun inikasına yönəlmiş xidmət deməkdir. Heydər Əliyev bilirdi ki, bir xalqın müstəqilliyinin qazanılması ideoloji və siyasi fakt olaraq yalnız tarixi şəraitin məhsulu ola bilməz, o həm də milli siyasi, ədəbi və fəlsəfi düşüncənin nəticəsi kimi hasilə gəlməlidir, yəni milli mənlilik şüurunun yaranmasının aspektləri bədii düşüncəyə söykənməlidir. Digər tərəfdən, Heydər Əliyev dünya mədəni sferasına integrasiyanın da zəruriliyini qeyd edirdi. Ona görə də milli varlığın idrakı məsələsinə bu qədər həssas yanaşır, fəaliyyətinin əsas istiqamətini milli ruhun oyanışı və ona qayıdış əzminin qorunub saxlanması təşkil edirdi. Bunlar isə hər biri bədii nümunələrdə azadlıq, milli-mənəvi dəyər anlayışına qayıdışla reallaşa bilərdi.

Sovet ideologiyasının hökmrən olduğu dövrdə, əsasən 1920-1930-cu illərdə Tanrıya, dinə, müqəddəs kitaba münasibətdə nihilist mövqə sərgiləyən mətnlər, yanaşmalar ortaya qoyulurdu. Dünya kontekstindən yanaşanda bu, Qərb düşüncəsində mövcud, getdikcə möhkəmlənən tanrısızlıq, insanın fərdi duyğularının önə çekilməsi, yalnız özünə istinad etmə dalğasının bir təzahürü olaraq qabarırdı. Lakin bizdə 1920-1930-cu illərdə Tanrıya qarşı çıxmaq proletkultçuluğun yarım-tam tələblərindən biri idi. Dinin qadağasına başlanmışdı və proses yalnız İslam dini ilə bağlı aparılmırdı, rus xalqının da dini dünyagörüşünə qarşı çevrilmişdi. Sovet rejimi dini ironiya, inkar predmetinə çevirməklə mövhumatın kökünü kəsməyə cəhd edir, marifləndirici təbliğat aparırdı. Əslində, səbəb başqa idi. Deyək ki, Şərq insanı üçün Allah məfhumu möhkəm özül-lü istinadgahlardan biri sayılırdı və ona qarşı çıxmaq xalqın milli-mənəvi dəyərlərinə, "Quran"ına, "Kitabi-Dədə Qorqud"una, əlifbasına, milli kimlik və keçmişinə atılan dərs sayılırdı. Tanrısından, müqəddəs kitabından və keçmişindən qoparılan xalqı və milləti isə diz çökdürmək asan idi. Milli poeziyada bu tendensiya 1940-cı illərə qədər davam etdi.

Az-az gözə dəyən belə münasibətlər 40-cı illərin sonlarından başlayaraq poeziyada daha aydın nəzərə çarpmağa başladı. Bu qorxunun aradan çıxmasında müharibə amilinin böyük rolu oldu. Müharibəyə yaxınlığı yola salan, yaxud onun itkisi ilə üzleşən insan Allahı ümidini, duasını, yalvarışını ünvanlayır, onda ovunur, təsəllisini tapırdı. Artıq ümumxalq etiqad səciyyəsi daşdığından dövlət bu münasibətə o qədər də dərinlən nüfuz edə bilmirdi. Amma bu, insanla Tanrı arasında fərdi hisslərin önə keçdiyi zaman deyildi. Şairlərin Tanrı ilə münasibətlərinin məhrəm müstəviyə adlanması prosesi sonrakı onilliklərdə - 1960-1980-ci illər poeziyasında mümkün oldu. Bunun üçün birçə səmimi müraciət kifayət etdi: "Mən burdayam, İlahi!" (Vaqif Səmədoğlu).

Bu düşüncə poeziyasının intişarına imkan verən Ulu Öndər Heydər Əliyev idi. Tanrısını tanıyan millətin özünü tanıması, milli azadlığını təmin etməsi daha asan reallaşa bilərdi. Heydər Əliyevin bu dönmədəki fəaliyyətindən heyretlənmədən bəhs etmək olmur. Milli siyasi lider bir tərəfdən şairləri qadağan olunmuş mövzularda yazmağa, əsərlər meydana qoymağa ruhlandırır, digər tərəfdən onları sovet ideologiyasının həmlələrindən qoruyurdu. Türkiyənin tanınmış ictimai xadimi Kamal Akın qeyd edir ki, "Heydər Əliyev Sovet İttifaqının tarixində zirvəsində sovet

himnədən çıxarılması ilə Himn yenidən dövriyyəyə qaytarılırdı.

Heydər Əliyevin 1969-cu ildən sonrakı fəaliyyəti, gördüyü işlərin çəkisi və miqyası dövrün poeziyasında daha aydın boyalarla poetik müstəviyə gətirilir. Şair Səyavuş Məmmədzadənin şeirlərində Heydər Əliyevin çekdiyi əziyyətlər, rus siyasəti qarşısında nümayiş etdirdiyi əzmkar ruhun ifadəsi uğurla əksini tapıb.

Söhrab Tahirin yaradıcılıq bioqrafiyasında 1972-ci ildə Heydər Əliyevə ünvanladığı "Birinci" adlı şeir var.

Həmin şeirdə şair Heydər Əliyevin sovet dövlətinin çətinlikləri içində belə boy göstərən işıqlı və əzəmətli obrazından bəhs edir.

Heydər Əliyev imperiya siyasəti ilə çarpışırdı. Elə imperiya ki, vaxtilə "parçala, hökm sür" tezisində qurulmuşdu. Bu imperiyanın amalı, varlığı millətlərin, xalqların milli kimliyini əlindən almaq, yadlaşdırmaq, marqırlaşdırmaq məqamı üzərində bərqərar olmuşdu. Heydər Əliyev xalqın dəyərlərinin böyüklüyünə əmin idi, onların nədə ehtiva olunduğunu bilirdi. Dövləti güclü edən amillərin söykəndiyi bütün çıxış nöqtələri ona məlum idi. "Heydər Əliyev Sovet İttifaqının hüduqları daxilində belə, o qədər də yaxşı tanınmayan Azərbaycan xalqını zaman-zaman ucalara qaldıran və onu inkişaf etmiş dünya xalqları sırasına gətirən liderdir. Bu tarixi vəzifəni öz xalqını yaxşı tanımadan, onu sevmədən və irəlini görmədən yerinə yetirmək mümkün deyildi" (Mövlud Süleymanlı).

Musa Qasımlı "Heydər Əliyev - istiqlal gedən yol (1969-1987-ci illər)" kitabında yazır: "Azərbaycan ədəbiyyatı bütün sovet tarixi ərzində heç vaxt 70-80-ci illərdəki kimi qayğı ilə əhatə olunmamışdı. Bu dövr Azərbaycan ədəbiyyatının ölkədə və dünyada tanınması, yüksəlişi, tərəqqisi illəridir". Bu illərdə tək poeziyanın inkişafı, şairlərə münasibət, klassik və müasir ədəbiyyatımızın təbliği, tədqiqi və dəyərləndirilməsi yönündə atılan addımlar görülmə işin miqyasını təsəvvür etməyə imkan verir. Azərbaycan KP MK bürosunun 1969-cu il 12 avqust tarixli iclasında Qazaxda Molla Pənah Vaqifin ev-muzeyini yaratmaq barədə qərar qəbul edilir. Doğulduğu rayonda Vaqifin xatirə muzeyi yaradılır. Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə Azərbaycan KP MK bürosunun 1978-ci il 9 iyun tarixli iclasında Şamaxıda Ədəbiyyatı muzeyi yaratmaq barədə qərar qəbul olunur və reallaşır. MK bürosunun 1980-ci il 11 dekabr tarixli iclasında Naxçıvan şəhərində Hüseyn Cavidin ev-muzeyinin yaradılması təklifi irəli sürülür və həyata keçirilir. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 1980-ci il dekabr ayının 12-də keçirilən büro iclasında görkəmli Azərbaycan şairi Xaqani Şirvaninin anadan olmasının 850 illiyinin keçirilməsi qərara alınır. 1981-ci ilin iyun ayında Mirzə Şəfi Vazeh, 1976-cı il sentyabrın 10-da isə Azərbaycanın görkəmli satirik şairi Mirzə Ələkbər Sabir irsinin öyrənilməsi haqqında qərar verilir. Onu da deyək ki, bu qərarlardan sonra yubileyləri keçiriləcək şəxslərin əsərləri nəşr olunur, yaradıcılığı haqqında mətbuatda silsilə məqalələr dərc edilir, radio və televiziya da proqramlar hazırlanır. Məsələn, Sabir haqqında verilən qərardan sonra şairin Şamaxı və Bakı

yətinə həsr edilmiş bir çox yazılarda bu məqama aydın işarələr var. 1970-ci illərdə Moskva siyasi dairələrində kifayət qədər nüfuz sahibi olan Heydər Əliyev bu nüfuzdan xalqının milli kimliyinin və müəyyənliyinin dərkı üçün yararlandı. Bütün siyasi fəaliyyəti boyu əsas diqqətini xalqın tarixi şəxsiyyətlərinin yaradıcılığının poetik dövriyyəyə gətirilməsinə, yaddaş faktına çevrilməsinə, milli genefondun varlıq göstəriciləri olmaları işinə sərf etdi. Nizami Gəncəvinin, İmadəddin Nəsiminin, Molla Pənah Vaqifin, Mirzə Şəfi Vazehin, Nəriman Nərimanovun heykəllərini qoyulması, onların irsini dirçəltmək imkanları sovet epoxası daxilində əğlasiğmaz əzmkarlıqdan qaynaqlanırdı və siyasi lider olaraq Heydər Əliyevin bütün fəaliyyətinin prioritet istiqamətini təşkil edirdi. Mədəniyyətin, elmin və ədəbiyyatın yenidən qurulması prosesi başlanmışdı. Ölkə həyatının elə bir sahəsi yox idi ki, 1969-cu ilin iyulundan sonra ciddi dəyişikliklərə məruz qalmasın, Heydər Əliyevin dövlətçilik təfəkkürü süzgəcindən keçirilərək millətin və dövlətin tələblərinə cavabverici bir şəkildə təqdim olunmasın. Ədəbiyyatşünas alim Azər Turan 2000-ci ildə "Azərbaycanın gücü" məqaləsində yazır: "Bizdə dissident ədəbiyyatı olmuşdurmu? - deyə bu höcətlərdə bəzən ifrata varırıq. Bu, əlbəttə, ayrıca bir söhbətin mövzusudur. Amma bütün bu heç də hər zaman birmənalı cavablandırılmayan sorğuları, mübahisələri bir kənara qoyub deməyə borcluuyq: o illərdə Azərbaycanada hadisənin daha başqa və bənzərsiz forması təzahür etmişdi. Azərbaycanda mövcud ictimai şəraitə, sistemə, quruluşa rəğmən, dissident siyasəti tətbiq olunurdu. Cəmiyyət həmin siyasətlə idarə olunurdu. Tabular və bütələr, ehkamlar və sxolastika hər gün zərər çekirdi: Nərimanov Lenini, Mustafəzadə Xrennikovu, Bəhlulzadə Deyneykanı... əvəz edirdi. Anar "Yaxşı padşahın nağılı"nı, Vahabzadə isə: Alçalmaq ucalmaqdı, bu dövrəna təşəkkür, İnsana verilmiş bu şəərəf, şana təşəkkür - misralarının da yer aldığı "Fəryadı" yazırdı. Kütlənin ümumi rəyi formalaşdırılırdı. Moskva Azərbaycana uzaqdan baxmağa və köks ötürməyə məcbur edilmişdi".

Necə ola bilirdi ki, Heydər Əliyev sovet hakimiyyətinin rəsmi tribunasinin sözünü öz xalqına ünvanlayırdı, onun dəyərlərini qoruyurdu, milli heysiyyəti uca tuturdu?! Toxunduğu bütün məsələlərdə liderin fəaliyyəti ədəbiyyatın o zamankı dalğasından azadlıq anlayışının oyanışı kimi keçir. Şeirə bütöv Azərbaycan obrazının gətirilməsi, Allah obrazının poetik dövriyyəyə qatılması, milli istiqlal, vətən, dil anlayışlarının uca vurğu ilə səsləndirilməsi, cəmiyyət ziddiyyətlərinin, sosial hərcmərcliyin açıq dillə, çekinmədən bədii təsvirə gəlməsi, ifşa olunması və s. - hər biri Heydər Əliyev dühasının sayəsində ərşəyə gələn müstəsnaıq idi. Bu azadlıq ab-havasını ədəbiyyata Ümum-milli lider bəxş etmişdi.

Bəxtiyar Vahabzadənin 1958-ci ildə yazdığı "Gülüstan" poeması özünü dünyanın məhveri sayan nəhəng Sovetlər İmperiyasının silkələyəməyə müvəffəq oldu. Ona qədər heç bir əsərdə milli dil, milli varlıq və kimlik məsələsi bu qədər kəskinliklə qoyulmamış, bu qədər cəsarətlə sərgilənməmişdir. Bu əsərdə yaddaşla oyatmağa yönəlik olan missiya vardı və bu missiya XX əsrin birinci yarısının aydınlarının əsərlərindən sonra ilk dəfə məhz Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında bir çalardə, bu miqyasda şeirə gətirilirdi. "Gülüstan" poeması yalnız daxilə azadlıqın təzahür

qalsa gərək rus xalqı Şoloxovu məhkəməyə verə".

Heydər Əliyev milli varlıq üzərində daha çox düşünürdü, milli statusu əlindən alınmış xalqın özünəqaydıışının yollarını arayırdı. Üzərinə düşən missiya çətin idi, fəaliyyətinə qırılım xəttin, güdazə verilmiş dəyərlərin, itirilən meyarların bərpası kontekstində başlamalı idi. Ona qədər mövcud olan xaosit durumun rəvac verdiyi neqativlər sonucda ən böyük zərbəni insana vurmuş, onunla zamanın, mənəvi-əxlaqi dəyərlərin sabitliyi arasındakı əlaqənin pozulmasına gətirib çıxarmışdı: global tənhalıq insanın özələşməsinə özündən ayrılmasını, yadlaşmasını şərtləndirmişdi. Bu mənada, sovet rejiminin İnsanı yalnız müharibələrin əzdii insan deyildi, o, həm də tək qalmış, təcrid olunmuş, cəmiyyət tərəfindən sıxışdırılmış, yadlaşmış, çarəsiz insan idi. 1970-ci illərdən baş verən proseslərin mahiyyəti, yaddaş strukturlarında yer almış görüntülərin bərpası ilə çağın insanının düşüncəsi arasında dialoq bədii təfəkkürə yansımaya bilmədi. Bu illərdə yaranmış əsərlər artıq cəmiyyət həyatına oppozisiyada meydana gəlirdi. Sənət artıq həqiqətlərin yaşamını verməyə, bədii qəhrəmanın mənəvi dünyasına varmağa çaba göstərirdi. Sovet dövrünün tələbləri tamamən özəgə hava-havacat üstə köklənsə də, 1960-1970-ci illərdə artıq sosial gerçəklərin təsviri əks qütbə meydana çıxırdı. Bu toqquşma əsərlərin forma və məzmununda çoxqatlılıq gətirib çıxarırdı. Əsərlərdə bədii ideoloji rakurs öz yerini daha çox insanın və onun həyatının dərinliklərinə varan sjuetlərə verir, bununla da sənətin necə onillik ərzində qurama illüziyaları içərdən aldansaı üzə çıxırdı. 1970-ci illərdən başlayaraq ümidlərin yalanlar önündə fiaskosu nəticələrini verdi: milli ədəbiyyat, milli dil məsələləri önə keçdi, elm və ədəbiyyat xadimləri daha çox milli maraqlar üzərində köklənməyə cəhd göstərdilər. Bu təbəddülatı ədəbiyyata Heydər Əliyev qazandırmışdır. Onun ədəbiyyatda gerçəkləşdirdiyi işlər, klassiklərə yönəlmək, milli ədəbiyyata qaytardığı güvənc hissi sistemin özü ilə bağlı yaratdığı Mif anlayışını yazıçı düşüncəsində heçə endirir, onun tənəzzülünü labüdləşdirirdi. İslahatlar ədəbi-mədəni həyatımızın bütün sferalarına sirayət etdikcə, milli mənlilik şüuru önə keçir, milli məfkurə işığı dalğalanmağa başlayırdı. Bu mənada, 1990-cı illərdə insanların öz azadlığını qazanması üçün meydana axışması, haqqını geri almaq təşnəsi birmənalı təfsirə gəlmir, onun kökləri bir qədər dərinlərə işləyib mövcudluğunu iki onillik əvvəldə, Heydər Əliyev dühasının imkan verdiyi azad söz zamanında, sovet ədəbiyyatı daxilində yaranmağa cəsarət etmiş hürr duyğulu, millət problematikalı poeziya mətnlərində tapır.

Azadlığına addım-addım qovuşan sənətin başlıca memarı Heydər Əliyev epoxasının müstəsnaıqı və gücündədir. Əsərlərində azadlıq anlayışının müqəddəsliyini önə çekən fransız yazar Alber Kamyunun dediklərinə istinad etsək, "yalnız azadlıq üçün çalışıb çabalamağın mənası var. Çünki yalnız bu zaman insan inanır ki, o heç zaman ölmür!".

Heydər Əliyevinin unudulmazlığının səbəbi həm də bundadır!

Elnarə AKİMOVA,
YAP İdarə Heyətinin üzvü,
filologiya elmləri doktoru,
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunda şöbə müdiri.